

вокта күнбағыс майын қыздырып, дайын массаны құю керек. Қалақшамен екі жағын қозғап тұрып қуыру керек. Омлет қуырылғанда, екінші жағына аударып, шеттері қызарғанға дейін қуыру керек.

• Тұздық: кастрюльде сорпаны қайнатып, соя тұздығын, шарап пен бұрышты қосу керек. Газды сөндіру керек. Ұнды сумен араластырып, тұздық қоюланғанша, үнемі араластырып тұрып, ақырындап кастрюльге құю керек. Күнбағыс майын қосып, тағыды араластыру керек.

• Тұздықты тағы да қыздырып, араластырып, оны омлеттің үстіне құю керек.

Кулинариялық рецептілер мәтінінде лепті және сұраулы сөйлемдерді қолдану арқылы автор оқырманның назарын аудартып, мәтінді қабылдауға қызығушығын оятады: *Қыстың ызғарлы, суық күнінде печеньемен ыстық шәй ішкенге не жетсін! Бұл печенье – менің сүйікті печеньелерімнің бірі!*

Рецептілер мәтіні арқылы оқырман түсінікті тілмен ақпаратты алады. Оқырманның әлеуметтік жағдайына қарамай (білімі, жасы, мамандығы), оқуына ыңғайлы болуы үшін айдарларға, бөлімдерге бөліп, белгілі айдарларда тұрақты жарияланып отырады.

Кулинариялық рецептілер мәтінінде кездесетін шет тілді кірме сөздер көп жағдайда түсініктермен беріліп отырады, қабылдаушы

тіл өкілдері санасында қалыптасқан кірме сөздер қосымша түсініктемесіз беріледі.

Ақпараттық құралдардағы кулинариялық рецептілер мәтіні кулинариялық кітаптар мен көркем шығармалар мәтініне қарағанда аралықты қамтиды. Ол прагматикалық бағдарлықпен ерекшеленеді: кулинариялық оқулықтар арнайы маманданған адамдарға арналады, маусымдық кезеңдерге бөлінбейді, ал газет-журналдардағы рецептілер маусымдық кезеңдерге бөлініп, белгілі бір тағам түріне сай арналады. Рецептілер мәтінінде эмоция және авторлық көзқарас көрініс табады. Журнал беттеріндегі рецептілерді талдауда белгілі бір оқырмандардың қандай ақпарат қызықтыратындығы орын алып, сондай-ақ «кулинария – әйел адамзаты өмірінің ажырамас бөлігі», - деген қорытындыға келеміз.

Әдебиеттер:

1. Қоңырбекұлы Ә. Салаттар. – Шымкент: Алтын алқа, 2010. – 48 б.
2. www.bondulle.com
3. www.aspazdik.com * * *

This article is considered some peculiarities and structure of the culinary recipe text and their using in foreign language dictionaries in the Kazakh language.

Қыз бен жігіттің ауызекі сөйлеудегі жаргондық сипаты

Г. Кенжебекова

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың I курс магистранты, Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада ауызекі сөйлеу тіліндегі жаргонның сипаты қарастырылды. Жаргон деген терминге сөздіктерден бірнеше анықтамалар келтірілді. Кәсіби жаргон мен жастар тіліндегі жаргонның айырмашылығы айтылды. Жаргонның тілдік қатынастағы орнына баға берілді. Қыздар мен жігіттердің сөйлеу тілінде кездесетін жаргонға психолінгвистикалық талдау жасалды.

Қазіргі тіл білімінде жаргондар аса өзекті мәселеге айналып отыр. Соңғы уақытта орыс тіл білімінде жаргондық лексикаға байланысты сөздіктер жарық көрді. Бірақ, жаргон мен арготизмнің барлық қабаттары, яғни ең алғашқы жаргондар мен бүгінгі күнге дейінгі арготизмдер түгелімен қамтылған сөздік шыға қоймаған. Ал біздің елімізде жаргондарға байланысты зерттеу еңбектері біршама бар. Дегенмен арголарды нақты статистикалық көр-

сеткішпен жазған еңбек жоқ. Ол үшін міндетті түрде жаргонның лингвистикалық, психологиялық, әлеуметтік жақтарын талдап, жүйелеп баяндау қажет. Осындай шарадан кейін тілді арготизмдерден және жаргондардан қорғауымызға болады.

Қазақ тіл білімінде жаргонның сипаттарын төмендегідей көрсетеді: «Жаргонның лексикасы қайта мағыналау, метафоризация, қайта ресімдеу, дыбыстық қысқарту, әдеби тілдің

базасында қалыптастыру тағы сол сияқтылар, сонымен бірге басқа тілдегі сөздер және морфемаларды белсенді меңгеру. Мысалы: құламалы-сәнді, іскер, үй - пәтер, бакстер – долларлар, қол арба - автокөлік, тартып қалсын - кетсін, баскет - баскетбол, чувак - (сыған тілден) жігіт. Жаргон қазіргі тілде кең таралды» [1].

Жаргонды тұтынушылар негізінен жоғары және орта оқу орындарының студенттері, оқушылар, жас жұмысшылар мен қызметкерлер болып саналады. Бұлардың қатарында негізінен қыздар мен жігіттердің өздеріне тән жаргондық сөйлеу ерекшеліктері де орын алады. Жастар, яғни қыздар мен жігіттер жаргон арқылы сөйлеп жүр әрі сөйлей береді де, себебі олар өзінің ойларын сонда ғана дәл және еркін жеткізе алады. Тіпті атакты ақындар мен әртістер де сөйлеу тілінде жаргондарды шеберлікпен пайдалануды жақсы көреді. Мұны қазақ әзіл-сықақ театрындағы әртістердің сөйлеу ерекшеліктеріне назар аудара отырып та айтуға болады. Себебі, жаргонмен сөйлеу көрермендер тарапынан тез қабылданады, әрі күлкі тудыруға себеп болады деп ұйғарылған. Демек, осыған қарап отырып, жаргон білімді не білімсіз адамның тіліне тән деген үшқары қорытынды шығаруға болмайды. Жаргон ауызекі сөйлеу тілінде өзіндік орын алатын кез келген кәсіп иелерінің қолданыс аясына тән, шектеулі периферийлік тіл. Бірақ зиялы орта өкілдері бұл тілді қажетсіз деп санайды, олар көбінесе әдеби тілде сөйлегенді жөн санайды. Бір ерекшелігі, жаргондар белгілі бір топқа тән болғандықтан, олар басқа топтардың мүшелеріне түсініксіз болуы мүмкін. Әсіресе, қыздар мен жігіттердің жаргондық сөйлеу тілі заман ыңғайына қарай өзгеруге бейім, құбылыстық мәні бар деп бағалауға негіз бар.

Қыздар мен жігіттер жастар тобының әлеуметтік құрамына жататын бірегей социум болып табылады. Олардың жас ерекшелігі, сәйкестігі жағынан негізінен студенттік кезеңге сай келетіндігі белгілі. Тіл білімі зерттеулерінде жастардың, яғни қыз бен жігіттің сөйлеу тілінде олардың ортасына тән ерекшеліктер болатыны анықталып отыр. Олар слэнг, жаргон, арготизм т.б. атауларға ие. Қыз бен жігіттің тілдерінің мұншалықты ерекшеленуі қоғам мен уақыттың өзгерісіне, әсіресе жаһандану процесіне қатысты болып келеді. Қыз бен жігіттер негізінен «студенттік топ» деп аталатын әлеуметтік ортаға жатады. Студенттік топтың, жаһандану үрдісіне қосылуы бір жағынан, шет

тілдеріне көңіл қоюдың жоғарылауымен, екінші жағынан, әлеуметтік мәртебесі биік орыс тілінің ықпалымен сөйлеу мәдениетінің өзгеруімен байланысты. Қазақ тілді қыз бен жігіттер тілінде орыс тілі элементтері басым болып келеді. Жас азаматтар күнделікті сөйлеу тілінде шет тіл сөздерін пайдаланады. Осының нәтижесінде социолект қалыптасады.

Социолект дегеніміз әлеуметтік диалект, қандай да бір әлеуметтік топқа (кәсіби, жастық, топтық және т.б.) тән тілдік ерекшеліктердің жиынтығы. Оның диалекттен айырмашылығы ол толыққанды, өзінше қатынас жасау құралы бола алмайды. Социолектке тек нақты лексикалық, морфологиялық және синтаксистік ерекшеліктер тән. Социолектке жастар тілі, слэнг, жаргондар жатады. Жастардың жалпы сөйлеу тілінде көзге түсетіндей, басқалардан өзіне тән тілдік ерекшелігі байқалатын диалектіден де басқа тілдік элементтер бар. Мұндай тілдік құбылыстарды бір қалада тұрып, бірақ әртүрлі оқу орындарында оқитын студенттер тілінің әртүрлі екенін байқауымызға болады. Сондай ерекшеліктердің бірі – жаргон.

«Әлеуметтік жаргондарды, яғни қыздар мен жігіттердің сөйлеу тіліндегі жаргондар мен арготизмдерді анықтауда біршама келелі мәселелер тудырады. Қыздар мен жігіттер жаргонының табиғаты туралы әртүрлі көзқарастар да қалыптасып қалған» [2, 151]. Кейбір лингвистер жаргонда жүйелілік пен тұтастық жоқ, оны әйтеуір бір әлеуметтік топтың ерекше сөздігі ретінде қарастырады. Ал енді бір лингвистер жаргон тұтынушысы үшін жағдайға қарай өте маңызды қызмет етеді дейді. Жалпы жаргон туралы орыс тілтанушылары Б.А. Ларин, Е.Д.Поливанов, Д.С.Лихачев, В.М.Жирмунский, Л.П.Якубинский зерттеулер жасап, осы салаға біршама көңіл бөлді. Ғалым Ф.П.Сорокалетовтің «Словарь русских народных говоров» кітабында «жаргон құпия жасырын хабарларды жеткізу амалы болғандықтан, күнделікті ауызекі сөйлесу тіліне кең түрде ене алмайды» [3, 34], - деп көрсетеді. Ал, А.С.Бархударов: «Жаргон мен арго – шағын әлеуметтік топтың жалпыхалықтық тіл лексикасынан өзгеше және жеке грамматикалық жүйесі жоқ шартты тілдер» [4, 45], - деп, біршама толық анықтама берген.

Қыздар мен жігіттердің жаргонды қолдануына себеп болатын, олардың қоғамның басқа әлеуметтік топтарынан ерекшеленіп, өзара түсінісуге ыңғайлы қалыпта вербальды қарымқатынасқа түсуіне түрткі болатын себептер

саны бірқатар. Негізінен, қыз бен жігіттер өздерінің құпияларын, сырлары басқа адамдардың білуінен қатты сақтанады. Сондықтан жаргон немесе арго сөздерді қолдануға бейім тұрады. Бұл жағынан алғанда, қыз бен жігіттердің жаргонды қолдану мақсатының партизандар немесе қылмыскерлер тіліндегі жаргондармен ұқсастығы бар. Осы туралы зерттеуші Ядринцевтің «Лингвистический энциклопедический словарь» кітабында: «жаргон – бір немесе бірнеше табиғи тіл элементтерінің мағынасын өзгертіп, жеке қарым-қатынас құралына айналдыру. Қоғамның басқа мүшелері түсінбейтіндей қолданылатыны айтылған. Өйткені бұлар, біздің түсінуімізше, жалпыхалықтық қарым-қатынас мұқтаждықтарына емес, қандай да бір ахуалға байланысты не сөз ойнатым ыңғайында пайда болған сияқты. Демек, бұлар әр кезеңде, әр халықта болған жаңалық. Сондықтан да олар ерекшелену мақсатында қолданған таптаған ортаның, яғни қылмыстылар әлемінің тілі. Жаргон адамдардың қоғамдағы жағдайын қызығушылығына, жасына, мамандығына қарай жинақтайтын, ауызекі сөйлеу кезінде әлеуметтік топтың тілінің әрқилылығын көрсететін шартты тіл» [5, 43], - деген анықтама береді. Аталған анықтамаларға мазмұны жағынан ұқсас тұжырымдар Э.Д.Сүлейменова, Ю.С.Маслов, Н.В.Васильева, В.И.Беликов еңбектерінде де берілген.

Қыз бен жігіттердің жаргон сөздерінің қалыптасуына түрткі болған тағы бір себеп – олардың бостандыққа, еркіндікке ұмтылуы, басқа әлеуметтік ортадан түмшалануы.

Зерттеуші Ли Ин: «Жаргон – бұл жалпыхалықтық лексика мен фразеологиядан айырмасы бар тілдегі өзінше ерекше тіл», - дейді де, ауызша және жазбаша сөйлеу тіліндегі мынадай қызметтерді көрсетеді:

1) жаңа өмірлік, саяси және экономикалық өзгерістерді жүйелеп баяндау;

2) оқырман немесе әңгімелесушіге әсер еткен нәтиже бойынша ерекше мүмкіндікке арналған ауызекі сөйлеу стиліне қызмет ету [6, 57]. Ол салтанаттылық пен көтеріңкі сарынға қарама-қарсы қойылған антипод болып келеді. Жаргонға тілдің поэтикалық және ойлау функциясының қызмет етуі тән емес. Абстрактілі ұғымдар мен логикалық категориялардан, ғылыми терминдерден жаргондық эквиваленттерді табу өте қиын. Жаргон – жазбаша және ауызша сөйлеу тілінің стильдік түрі, бірақ тілдің тұрақты қалыптасқан нормативіне қатысы жоқ. Жаргон көркем фильмге, саясат-

керлер тіліне, әдебиетке көп мөлшердегі ақпараттар арқылы кіреді.

XIX ғасырда-ақ пайда болған кәсіби жаргондарды зерттеу дәстүрі жаңа бағытта, яғни әлеуметтік – жастар жаргонын зерттеумен байланысты. Яғни кәсіби жаргон мен жалпы ұлттық лексика арасындағы шекара айқын байқалып тұратын болса, ал әлеуметтік – жастар жаргонының шегін анықтау біраз келелі мәселелерді тудырады. Жастар жаргонының табиғаты туралы әртүрлі көзқарастар да бар. Кейбір лингвистер жаргонда жүйелілік пен тұтастық жоқ, оны әйтеуір бір әлеуметтік топтың «ерекше сөздігі» сияқты қарастырады. Ал енді бір лингвистер жаргон тұтынушысы үшін жағдайға қарай өте маңызды қызмет етеді дейді. Осындай сипаттаудағы жаргон тілді тұтынушылар тобының сөйлеу репертуарындағы кең таралған сөздер жиынтығы болғанымен, белгілі бір топ жағдайына арналып, ерекше мәнде сипатталып, тек лексикалық деңгейде ғана іске асады.

Басқа зерттеушілер тілдің күрделі жүйе бөлігіндегі жаргон бөлігін семантикалық өрісте талғамдылықпен ерекшеленетіндігін, әрі төмендетілген стильді тұтынушылар ортасының кеміп бара жатқандығын айтады. Тіл жүйесіне сүйенетін болсақ, жаргон осы жүйенің бір бөлігі, соған орай жалпы барлық жүйеге арналған заң бойынша дамиды және өмір сүреді. Сонымен бірге жаргонды жеке жүйе бөлігі ретінде көрсетіп тұратын бірқатар ерекшеліктер бар.

Кәсіби жаргондармен сөйлейтін адамдарға ұқсас, жастардың жаргондары екі тілді: өз орталарында олар жаргондық құралдармен сөйлесе, бөтендермен қарым – қатынас жағдайында, ресми және бейтарап ситуацияларда әдеби тілге көшеді.

Қыз бен жігіттерге ішкі тілдік немесе жаргондық - әдеби диглоссия, ситуация мен қарым – қатынас шеңберінде бір ұлттық тілдің әр түрлі шағын жүйелерін пайдалану тән. Ережедегідей, ресми, іскери қарым-қатынастарда немесе жоғары жастағы адамдармен қарым – қатынас кезінде студенттер қазақ тілінің әдеби формасында сөйлеуге тырысады, ал достарымен немесе құрдастарымен сөйлескенде студенттік социолектерді пайдаланғанды дұрыс көреді.

Қыздардың сөйлеу тіліне тән жаргондарды психолингвистикалық тұрғыдан қарастыратын болсақ, оларға көбінесе ұяңдық, еркелік, сонымен қатар орыс тілін араластырып сөйлеу тән

болып келеді. Олар негізінен басындағы көңіл-күйді, жағдайды, басқалармен қарым-қатынасын, ішкі сезімдік мәселелерді де қамти айтуға тырысады. Сол арқылы өздерінің айтқысы келген ойларын дәл жеткізуге талпынады. Мәселен, төмендегі қыздар тіліне тән сөйленістердің сипатына үңіліп көрейік.

Айтқанды істемесең быт-шыт қылып кетемін...

Ой, мамбетка!

Біздің Айнұр жынды киінеді.

Тема қыз екен!

Менде ақша «капут» болды.

Көрсетілген сөйлемдердің ішінде негізінен орыс тіліндегі сөздерді кірістіру кенінен кездесетіндігі байқалады. Мәселен, «мамбетка», «тема», «капут» деген сияқты сөздерде осы аңғарылады.

Сол сияқты жігіттер тіліне тән жаргондарда көбінесе намыс, біреуді келекелеу, мазақ қылу, әсірелеп сөйлеу, мазақтау, дөрекілік көрсету және балағаттау сияқты сөздер де көп кездесіп жатады. Сонымен бірге бизнес, компьютер төңірегінде қалыптасып жатқан жаңа жаргондар да ер адамдар тіліне тиесілі. Қазіргі кездегі жастар қоғамында «көше көрген» деген тіркес бар. Ол көпті көрген, тәжірибелі, тісқаққан адамға қатысты айтылады. Осы тіркестің аясында бірқатар жаргондар қалыптасқан. Олар: «Понтавать ету», «Блатной», «чорт, лох, урод (жаман, қорлау мәнінде)», «жүре алмай қалу (көшеде жүре алмай қаласың)», «мал болу (мал қылып жіберемін)», «аватарка – қыз», «аватар – үл («Аватар» киносына байланысты)», «тачка» деген сияқты сөздер. Төмендегі ауызекі сөйлеу тіліне тән осы сөздердің синтаксистік тіркесімділігі берілген.

«Тачкаң» жынды екен!

Базар жоқ! Әңгіме жоқ! Разговор жоқ!

Өзің бір тормоз екенсің!

Ол бізді лақтырып кетті, «кидать» етіп кетті, «кидала» - «лақтырғыш»

Жаргондардың шектен шыққан, тілдің мәдениетін бұзатын түрлерін қолданыстан шыға-

рып тастау ғана тіл тазалығын сақтауға көмектеседі. Олардың қыз бен жігіттер үшін аса қажетті түрлерін жою мүмкін емес.

Сөз еткен мәселелерімізді қорытындыласақ, тіліміздегі жаргонизмдер мен арготизмдер шағын әлеуметтік топтардың арасындағы хабарды жеткізуге арналған түсініс негізінде құралады. Олар қыз бен жігіттің арасындағы сөйленісте айрықша орынға ие.

Әдебиеттер:

1. Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 ж.
2. Мұратова А.Н. Тіліміздегі жаргон, арго сөздерінің қолданылуы аясы // Наука и ее роль в современном мире. Межд. Конференция. – Караганда, 2010.
3. Сорокалетов Ф.П. Словарь русских народных говоров. – Ленинград, 1968.
4. Сүлейменова Э.Д. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы, 2002.
5. Ядринцев В. Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва, 1998.
6. Ақылбекова Г. Қазақ тілі: коммуникативтік қызметі. – Алматы: Қазақ университеті, 2010.

В данной статье рассматриваются особенности употребления жаргонизмов в разговорной речи у молодежи. Даны различные определения понятия «жаргон» из энциклопедических словарей. Раскрываются отличия профессиональных жаргонов от употребляемых в речи молодежи. Произведена оценка места жаргонизмов в речи и психолингвистический анализ жаргонных слов, встречающихся в разговорной речи молодежи.

In the article the features of jargon words' use in the informal speech of youth are considered. Various definitions of the concept «jargon» from encyclopedic dictionaries are given. Distinctions between professional jargon words and that using used by the youth in the informal speech are disclosed. The role of jargon words in the speech was appraised. Psycholinguistic analysis of the jargon words in the informal speech of youth was done.

Архаические фольклорные образцы в ленкораньско-астаринском регионе Азербайджана

Сафаил Курбанов

Аспирант Института Литературы имени Низами Национальной Академии Наук Азербайджана

Аннотация. Prayers and the damnations which have actively kept traditional realization in the majority of regions of the Azerbaijan folklore area, in the specified functional direction live and in Lenkoran – Astara region. Prayers in the specified region draw attention set of motives connected with abundance, health, good luck, desire of riches and any blessings.

Благопожелания и проклятия, активно сохранившие традиционную реализацию в большинстве регионов Азербайджанского фольклорного ареала, в указанном функциональном направлении живут и в Ленкораньско–Астаринском регионе. Благопожелания в указанном регионе привлекают внимание множеством мотивов связанных с изобилием, здоровьем, удачей, желанием богатства и всяких благ.

Жители региона, обратив внимание на успешные моменты заметных цветов в радуге (желтого, зеленого, красного), попытались увидеть в жизни и быту их отображение. Например, рассмотрим следующее пожелание, направленное на просьбу об изобилии:

*Sarı-sarı nehrənə,
Yaşıl-yaşıl zəmninə,
Qırmızı-qırmızı yapağına
(Желтое-прежелтое в твою пахталку
Зеленое-презеленое на твою ниву
Красное-прекрасное на твои щеки)*

Как видно, в тексте этого пожелания изобилия, желтый цвет символизирует понимание избытка масла в пахталке, зеленый цвет успешности посева, а красный цвет – здоровья и красоты.

В противовес сказанному пожеланию, в регионе используется и проклятие, в котором обращает на себя внимание негативность неудачного перемещения места цветов:

*Sarı-sarı zəmninə,
Yaşıl-yaşıl nehrənə,
(Зеленое-презеленое в твою пахталку
Желтое-прежелтое на твою ниву)*

В региональном фольклоре намекающе-сигнальные выражения из ряда «*Bir ovuc, iki ovuc*» (Одна горсть, две горсти), «*Biri min olsun*» (Пусть утысячерится один), «*Bu olsun, dahi olmasun*» (Пусть будет этот, но не другое) в различные стилистические моменты могут осуществлять перемещения благопожеланий-проклятий. Из картины регионального фольклора становится ясно, что эти благо-

пожелания и проклятия возникли в связи с определенными явлениями и происшествиями. Например, превращение вышеизложенных фраз в зависимости от стилистических моментов в похвалу или проклятие, в юмористической форме так представлено в сказке «Шамладдин»:

Вышедший из дома в дорогу для покупки 1-2 горстей соли Шамладдин, все время повторявший «*Bir ovuc, iki ovuc*» («Одна горсть, две горсти»), встречает сеятеля, разбрасывающего семена. Сеятель, услышав его, разозлился (предполагая, что Шамладдин желает бесполезного, всего в 1-2 горсти, урожая). И уговаривает Шамладдина говорить «*Biri min olsun*» («Пусть утысячерится один»), прося обильного урожая. Тот так и делает. Однако внезапно встречает несущих мертвеца людей. Будучи обруганным ими, начинает приговаривать «*Bu olsun, dahi olmasun*» («Пусть будет этот, но не другое»). На этот раз путь Шамладдина проходит мимо свадебной палатки. Участники свадьбы, приняв его за негативного, злоязычного человека, забросали его камнями.

Пожелания из разряда «*Bəhərli oləsən*» (Да будешь ты с хорошим урожаем), «*Bir qoyub min götürəsən*» (Да возьмешь ты тысячу, положив один), «*Zəhmətün itməsün*» (Да не пропадут труды твои) относятся к активно используемым в разговорно-речевом процессе жителями региона. Кроме этого, часто встречаются пожелания, высказанные о долголетию, здоровье и продолжении рода: «*Nəticə sahibi olasan, bacı*» (Да будет у тебя правнук, сестра, «*Büşüvün tükü qədər görəsən*» (Да увидишь ты столько, сколько на голове волос), «*Nəvə toyı görəsən*» (Да увидишь ты свадьбу внука) и пр. Высказываемые на свадебных торжествах хозяину свадьбы пожелания-молитвы об удаче имеют своеобразное содержание: «*Yolları pambıq kimi olsun*» (Да будет путь их мягким, как хлопок), «*Oğul bələyi tutsın*» (Да подержит колыбель сына), «*Qırmızı örpəkli olsun*» (Да будет красным твой платок) и др.